

УДК 142

**УКРАЇНСЬКИЙ НАРОД,
НАРОД УКРАЇНИ, УКРАЇНСЬКА
ПОЛІТИЧНА НАЦІЯ...
СПРОБА ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ**

**UKRAINIAN PEOPLE, PEOPLE OF UKRAINE,
UKRAINIAN POLITICAL NATION ...
ATTEMPT TERMINOLOGY ANALYSIS**

Римаренко С.,

доктор політичних наук, головний науковий співробітник, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса (Київ, Україна),
e-mail: rymarenk@ipiend.gov.ua

Rymarenko S.,

Doctor of Political Sciences, Chief Researcher Employee, Institute of Political and Ethnonational Studies I. F. Kuras (Kyiv, Ukraine),
e-mail: rymarenk@ipiend.gov.ua

У статті аналізуються теоретичні підходи до понятійно-категоріального корпусу етнополітології. Розглядаються визначення категорій в академічному та політичному дискурсах, їх взаємозв'язок та особливості. Наголошується на суб'єктах державотворення, проблемах ідентичності.

Ключові слова: український народ, українська політична нація, державотворення.

The article analyzes theoretical approaches to the conceptual-categorical body of ethnopolitics. The definition of categories in academic and political discourses, their interrelation and peculiarities are considered. It is emphasized on the subjects of state formation, problems of identity.

Keywords: Ukrainian people, Ukrainian political nation, statehood.

Академічна наука і політична практика має дати відповідь на цілу низку питань, без вирішення яких неможливо сформувати правову базу державної етнополітики та політики ідентичності, зокрема, що таке український народ і чим він відрізняється від української нації, що таке національність і чим вона відрізняється від національної ідентичності і громадянства. Крім того, необхідно чітко визначити що таке національна меншина і що таке етнічна група, що таке титульна нація корінний народ, і як вона співвідноситься з власне нацією, етносом і українським народом.

Відсутність же офіційного тлумачення базових понять етнонаціональної політики, таких як «українська нація», «титульний етнос», «національність», «корінні народи», «етнічна група», «етнічна спільнота» породжує контрверсії у трактуванні та вживанні даних термінів у політичному та академічному дискурсах.

Конституція України оперує рядом принципових термінів в етнонаціональній сфері, проте не дає їхнього визначення, крім поняття «український народ».

В Основному Законі України категорія «український народ» вживається у трьох різних за своїм змістовним навантаженням значеннях, що не забезпечує сутнісного розуміння народу як суб'єкта народовладдя в Україні. Більше того, якщо в Конституції України терміни «Український народ», «народ», «громадяни України всіх національностей», «громадяни України» вживаються як рівнозначні, то варто було б переглянути всі випадки використання цих категорій, щоб у кожному конкретному положенні використати найбільш адекватний термін. Багато проблем виникає й через їхній переклад з англійської мови, оскільки в аналогічні за звучанням терміни в англійській та українській мовах може вкладатись різний зміст.

У західних джерелах поняття «nation», як правило, означає «державна», «політична нація», а термін «nationality», перш за все, – не національність (чому в англійській мові відповідає ethnicity), а державну належність. Пояснюється це тим, що відносно національної однорідності тут було досягнуто ще перед ХІХ століттям. У Східній же Європі національні відмінності підкреслювались і навіть деякою мірою плекались. Цією національною різноманітністю можна було легко виправдати ідею створення нової спільності людей, як, наприклад, «радянського народу» в СРСР, вважає М. Антонович [1]. Понятійна плутанина простежується й щодо термінів «нація» (nation) та «державна» (state).

У Конституції України вживаються терміни «Український народ», «українська нація», «національні меншини» та «корінні народи». В Преамбулі Основного Закону визначено, що «Український народ» – це громадяни України всіх національностей. Тут само розмежовано поняття «українська нація» та «Український народ», а саме: «спираючись на багатовікову історію українського державотворення і на основі здійсненого українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення...» [2]. Отже, поняття «нація» і «народ» українським законодавцем співвідносяться як частина і ціле.

О. Тодика зазначає, що «категорія «народ» – ключова для категорій «народовладдя», «народний суверенітет», інших категорій і понять у системі відносин народовладдя... Народ як у міжнародному, так і внутрішньому праві розглядається як суб'єкт, що має право на самовизначення» [3, с. 104]. Відповідне визначення також може бути застосоване до конституційної категорії «Український народ», яка вживається у преамбулі Основного Закону як суб'єкт реалізації права на самовизначення, що реалізується шляхом створення власної

держави. В той же час, вважав Ю. Мірошниченко, «Український народ, який реалізував своє право на створення власної незалежної держави, не складався і не міг складатися з громадян ще не створеної України» [4, с. 36].

У доктрині конституційного права це питання висвітлювалося з точки зору того, із чого складається народ. Їх можна звести до трьох наступних позицій. Позиція перша: народ — це сукупність всіх людей (всього населення), що про-живають у державі. Так, український конституціоналіст В. М. Шаповал визначає народ як населення держави, що утворює єдину спільність незалежно від кількості національних спільнот, які в ній існують¹. Позиція друга: народ — це сукупність осіб, що мають публічно-правову дієздатність, тобто реально здійснюють свої політичні права (мова йде про «виборчий корпус»). Ми звертаємо увагу на те, що така позиція є непоодинокую серед дослідників. Так, французький правознавець М. Прело вважає, що поняття народ тотожне виборчому корпусу: «Народ — це частина населення держави, яка складається з індивідів, яким Конституція надає виборчі права» [5].

Позиція третя: народ — це громадяни держави. Насамперед зазначимо, що в українській правовій науці, на нашу думку, утвердилося домінуюче наукове тлумачення поняття «народу». Яскравим прикладом цього є визначення В. Ф. Погорілка: український народ — це сукупність громадян різних національностей, якому належить вся повнота влади на території республіки, корінні народи і національні меншини виборчому корпусу: «Народ — це частина населення держави, яка складається з індивідів, яким Конституція надає виборчі права» [6, С. 79]. Під українським народом як основоположною категорією конституційного права України розуміється сукупність всіх громадян України всіх національностей. Таке визначення українського народу робить безпідставними спроби застосувати категорію «народ» до населення окремих регіонів України. «Український народ — це державний народ. Один народ — одна держава» підкреслює Н. Неліна [7, с. 185].

У громадянському суспільстві його населення як сукупність громадян даної держави і утворює націю. Тому поняття «національна державність» у міжнародній практиці, на відміну від вітчизняних підходів, має загальногромадянський смисл, тобто поняття «нація» та «державна» в цьому контексті виступають як синоніми.

Таке трактування нації як «політичної спільноти» є відображенням таких підходів до вивчення етнонаціональних процесів, які, за поодинокими винятками, ґрунтуються на «суспільноцентричній настанові», що зумовлює переважно політичне бачення етнонаціонального чинника з акцентуацією на його деструктивність (прагнення етнонаціональ-

них спільнот до домінування, реваншу, вияву агресивності з іншого боку у процесі відстоювання своїх інтересів тощо).

Модель нації Е. Д. Сміт характеризує як «східну», «етнічно-генеалогічну». Він протиставляє її «західній», «громадянсько-територіальній», наголошуючи на тому, що в складі останньої етнічний компонент нібито не відіграє ролі, принаймні суттєвої. Але справа в тім, що таке протиставлення «західної» та «східної» моделей нації є хибним, оскільки етнічний чинник відіграє свою роль, і до того ж важливу, в усіх націях, включаючи і західні. Просто вони виникали за умов абсолютного переважання одного етносу, а то й взагалі на моноетнічній основі, або у специфічному етнічному середовищі Північної Америки, причому за умов становлення й розвитку демократичних суспільних інститутів. А це якоюсь мірою затушовувало етнічне питання, приховувало дію етнічного чинника.

Проте реалії сучасного світу свідчать, що ігнорування дії етнічного чинника є великою помилкою, і зокрема стосовно Західної Європи та Північної Америки. Згадаю Канаду, яка внаслідок нещодавніх референдумів серед франкоканадців мало не розкололася на дві держави, а отже, й нації. Прикладом може служити й Велика Британія, де на наших очах відбувається процес інституалізації шотландської, уельської та ольстерської автономії і перетворення їх на субнації, а згодом і на справжні нації. У Бельгії також спостерігається фактичне утворення двох субнацій на основі фламандського та валлонського етносів. Навіть у благополучній Франції не все так спокійно в етнонаціональному плані, як здається на перший погляд. Йдеться не тільки про взаємовідносини між французами, з одного боку, й корсиканцями, бретонцями, ельзасцями та басками — з іншого, а й про не такі вже невдалі спроби відродження провансальської мови й самосвідомості, попри багатовікову традицію їх асиміляції. І яким буде результат цих спроб, особливо зважаючи на відмінність північнофранцузької та південнофранцузької етнічних ніш, а також ймовірні непередбачувані зміни в політичній обстановці, покаже майбутнє. А в США культурантропологи фіксують, як буквально на наших очах колись єдина американська нація починає ділитися на цілу низку регіональних етнокультурних блоків — зародкових етносів. Це проявляється як у культурі, зокрема в англійській мові, що вже демонструє поділ на кілька діалектів, так і в самосвідомості, яка стає відмінною в різних груп американців. Фіксується навіть переписування історії — по-різному в різних регіонах США, що є показником процесу творення регіональних національних міфів. Учені прогнозують, що США з часом постануть перед проблемою розв'язання етнонаціонального розмежування, як це сталося в Росії у ХХ ст.

Отже, етнічний чинник підриває американську націю зсередини. Приклади такого роду стосовно західного світу можна продовжити. Втім, про афро-азіатські реалії і особливо про події на теренах колишніх СРСР та Югославії не варто й згадувати: вони говорять самі за себе.

Отже, етнічний момент суттєво впливає на національний, і в складі націй справді поєднуються соціальний організм та етнос. І класичні «громадянсько-територіальні» нації Західної Європи виникали, як правило, на ґрунті найчисленнішого етносу. У Франції - французи, в Італії — італійці, у Великій Британії — англійці, в Голландії — голландці. Ці етноси домінують у національному житті й надають нації етнічного забарвлення та специфічного способу вираження. Є також нації, що практично збігаються з етносами — ісландська, ірландська, португальська.

Своєрідним винятком виступає Швейцарія, де на паритетних засадах співіснують чотири етноси: германошвейцарці, франкошвейцарці, італошвейцарці та ретороманці. Проте й тут етнічний чинник, дається взнаки. Річ у тім, що найменший із чотирьох етносів, які утворюють швейцарську націю, — ретороманський, як найслабший, за сучасних умов піддається асиміляції з боку інших швейцарських етносів, і важко передбачити, якою буде на це реакція етнічно свідомої його частини, передусім інтелігенції, в подальшому.

Більше того, Е. Сміт, як його називає російський дослідник В. Тишков, свого роду західний варіант академіка Ю. Бромлея, створив навіть цілу генеалогію сучасних націй на основі саме їх «етнічних коренів». У Коннор, в свою чергу, викликав цілу дискусію своїм твердженням про те, що етнонації існували задовго до утворення сучасних держав.

Ф. Геккерман, у свою чергу, стверджує, що національну державу створює спільнота, яка має «не стільки спільне походження, скільки спільність ціннісних уявлень» (орієнтацій), інституцій і політичних переконань. У державі, етнічною основою якої є певна людська спільнота, політика ґрунтується на політичній ідеології націоналізму, який не є виявом гіпертрофованих етнічних почуттів, а категорією певного визвольного руху».

Чи не тому в останні роки дослідники приділяли значно більше уваги суб'єктивним вимірам колективних культурних ідентичностей — впливові мови й масової культури, стратегіям політичних й інтелектуальних еліт, можливостям дискурсних мереж та ритуальних способів дій, впливові етнічного символу, міфу й пам'яті.

Зрештою, відштовхуючись від думки Е. Геллнера про те, що «жодна політична одиниця» яка не здатна містити самостійну («національну») освітню систему, у принципі «не може відновлювати себе», тобто не може існу-

вати, а людина ідентифікує себе через писемну культуру, «в яку вона занурена та всередині якої здатна успішно функціонувати», варто звернути увагу на прагнення держави сумістити свої кордони з кордонами своїх культур та захищати і впроваджувати свої культури у межах своєї влади.

Отже, обидві сучасні концепції нації (етнічна і політична), слабують на надзвичайно серйозні теоретичні й практичні вади. Головна із них — прагнення звести національну ідентичність до якогось одного, бодай і важливого, виміру.

Зрештою, етнічність — лише одна із форм самовизначення особи. Водночас всі ми належимо до різних груп: професійних, вікових тощо. Етнічність же як така має «тоталітаризуючу» якість проникати крізь всі інші людські зв'язки і перетворюватися в єдину основу самовизначення. Це може викликати конфлікт, коли всі багаточисленні ідентичності знаходяться в одному фокусі, соціальний поділ відчувається тоді досить різко.

Що ж до такого поняття, як «українська політична нація». Невиправдано і нелогічно вкладати в її зміст суто етнічне. Це зрозуміло. Але правомірним є інший його зміст — державно-правовий, що впливає із суверенності України, яка включає в себе як національний, державний і, передовсім, народний суверенітети. Ця міжнародно-правова традиція має, на наш погляд, враховуватися в розумінні міжнародно-правового аспекту нації як спільності громадян однієї держави. Такий підхід може стати дійовим чинником розвитку демократії та національної безпеки України. І, безсумнівно, саме національна визначеність громадянського суспільства з його історичними коренями, робить його народом, міцно пов'язаним зі своєю Вітчизною безліччю соціальних та духовних зв'язків. У цьому джерело патріотизму щодо своєї єдиної Батьківщини. А без масового патріотизму суспільство втрачає цілісність, згуртовуючи людей національну ідею і стає крихким утворенням із значними центробіжними тенденціями.

Вихідним пунктом консолідації суспільства є розуміння самої української нації як поліетнічної спільноти, що історично склалася на території України і усвідомлює себе як спільноту громадян Української держави.

«Українська політична нація» як феномен теоретично може долати протиставлення між титульною нацією та етнічними групами, наповнює українську національну ідею загальнонаціональним, загальноукраїнським змістом і спрямуванням. Концепція «української політичної нації» може стати важливим засобом стабілізації міжетнічних відносин, гармонізації інтересів титульної нації та інонаціонального населення. І це вкрай необхідно: лише тією мірою, в якій все населення України буде почувати себе справжнім суб'єктом

здійснюваних перетворень, можна розраховувати на успіх останніх.

Зрештою, «українська політична нація» і стала б уособленням справді існуючих багатоманітних та взаємопроникаючих зв'язків між титульною нацією та інонаціональним населенням країни. При оперуванні категорією «українська політична нація» знімаються заперечення проти поняття «державна нація», «нація-держава». Українська політична нація стала б за такого підходу виявом інтеграції українського суспільства на політичних, а не на етнічних засадах.

При цьому намітилися, принаймні, два підходи до проблеми — розглядати національну ідею як прояв власне національного буття, скажімо, української нації, з одного боку, чи як вияв потенцій всіх громадян України незалежно від національності, які, тим не менш, входять складовою частиною в українську політичну націю, з іншого.

Я певен, що необхідно все ж розрізнити такі поняття як «нація» і «народ», зокрема — «українська нація» й «український народ». Не можна, намагаючись штучно ввести в суспільство певні ознаки, вважати, що ми відроджуємо націю. При цьому національний прогрес — це є розвиток народу, який завдяки спільному походженню в певному просторі і часі, розгортається в собі і водночас зберігає себе як цілісність. З огляду на це можна висунути як припущення тезу про українську ідею як таку, що кореспондується власне з українською нацією та національну ідею, що співзвучна з поняттями «український народ», «Україна», «українська держава». «Національна ідея» як поняття за такого підходу вживається в тому ж контексті, що й «національна економіка», «національна безпека», тобто у всеукраїнському масштабі, загальноукраїнському наповненні цієї категорії.

Отже, введення у науковий обіг категорії «українська політична нація» потребує прискіпливого додаткового переосмислення пов'язаних з цим поняттям досить таки драгливих явищ та реальних питань, що в свою чергу потребує нагального, і причому фахового розв'язання етнонаціональних проблем в інтересах української нації, етнічних меншин, українського суспільства загалом та окремих особистостей, зокрема. Зрештою, концепція «української політичної нації», від імені якої проголошується українська національна ідея, є власне не ідеєю, а лише ідеалом, який, відрізняється від ідей тим, що предмети їх трансцендентні, не дані у наявній дійсності і належать переважно до сфери віри, надії, любові.

«Українська політична нація» це, звичайно, українська мрія, до якої треба йти, стимулюючи інтеграційні процеси в суспільстві, що відображають спільні економічні потреби, політичні уподобання, ідею та мету — розбудову самостійної, соборної Української держави.

Що ж до категорії «український народ», то чи не на найперший план, скажімо, для етнічних меншин виступає подолання національної обмеженості, утворення інтегральних цінностей в процесі консолідації українського народу. Станеться так, чи ні залежатиме від міри консолідації громадян української національної держави, маючи на увазі під самою консолідацією не однорідність, а багатоманітність при усвідомленні спільної мети і якоюсь мірою — і від зусиль кожного з нас (І. Дзюба).

Має рацію С. Макеєв: «на новий сплав як на політичну націю не варто сподіватися як на реальну переплавку багатьох етнічних спільнот, принаймні у найближчі роки».

І ще одне міркування. Якщо скористатися етнополітичними підходами при використанні терміном «політична нація», тоді невмотивованим буде використання таких понять як «етнічні кордони», «етнічна солідарність», «духовно-культурний менталітет», «етнічні маркери», «культурна дистанція», «культурний шок», «етнічна (національна) самоорганізація», «національний (етнічний) чинник», «етнонаціональні потреби», «етнонаціональні чинники», які не виходять безпосередньо на політичне тло.

Характерно, що для внутрішньогрупової близькості основним виявляється мова, культура, рідна природа, національна психологія та історичне минуле. Тобто категорії, що визначають внутрішньогрупові характеристики, містять в собі, як правило, культурно-традиційні чинники, які, причому реально, набувають рис етнополітичної категорії. Звідси — вагомість автостереотипів та гетеростереотипів, тобто образу власної етнічної групи, образ для інших, з одного боку; образ іншої етнічної групи, з іншого. Йдеться про демонстративний образ етнічних груп.

Варто наголосити на тому, що поняття «політична нація» та «етнічна (культурна) нація» не є характеристиками різного типу націй, а відображають лише специфіку конституювання (західну та східну) однієї з форм соціоцивілізаційної зрілості народів. З цього погляду нація — це соціоцивілізаційне утворення, поряд з родом, плем'ям, народністю, що має економічний, політичний, історичний, соціальний та інші сторони свого функціонування, які у своєрідності свого взаємозв'язку утворюють неповторний спосіб буття народу або народів як культуру. Тому етнічність — це не якийсь окремий етап розвитку культурних спільнот або певний історичний їх різновид, а якісна своєрідність культури, яка більшою або меншою мірою властива всім історичним спільностям людей.

І ще одне міркування. За Р. Шпорлюком, у науці та етнополітичній практиці є, так би мовити, два шляхи націотворення. Перший шлях — французький, сутність якого полягає в тому, що етнічний чинник у конструюванні

нації не повинен братися до уваги. «У Франції та інших країнах Заходу прийнято погляд, що нація — це поняття політичне та що етнічні відмінності не повинні мати політичного значення, зокрема не заслуговують на будь-яке офіційне визнання чи підтримку з боку держави». Другий шлях — німецький. Німецькі вчені на протигагу західним поглядам висунули тезу, що нація відзначається спільною культурою, побудованою на спільності (народної) мови, бо власне мова простого народу відбиває справжній характер і дух народу».

Р. Шпорлюк вважає, що націогенез за німецьким сценарієм відбувся і на слов'янських теренах, тобто приведена у відповідність політична організація (державна) до політичних кордонів. Причому теоретичне націотворення передувало тут фактичному. «Німецька інтелектуальна еліта вже наприкінці XVIII ст. створила схему «німецької» історії на місці історії окремих німецьких держав, «німецького» права», «німецького» фольклору, мистецтва тощо. Слідом за німцями пішли слов'янські народи.

Побоювання того, що міжетнічна інтеграція приведе до зникнення етнічності як такої є все ж безпідставними. Варто визначити таку спрямованість зближення етносів в економічному, соціальному, політичному відношенні, способі життя, щоб вона відбувалася на основі збереження, розвитку, всебічного використання етнонаціональної форми суспільного життя, яка, зрештою, не те що не вичерпала своїх можливостей у суспільному процесі, а, зрештою, так і не приступила ще до серйозного етнонаціонального розвитку.

У що виллється етнічна інтеграція в українському суспільстві передбачити важко. Принаймні зараз варто було б попрацювати над встановленням упорядкованих безконфліктних відносин між суб'єктом і об'єктом міжетнічних відносин з тим, щоб досягти нової якості у вигляді цілісності, єдності та їх організаційного оформлення, встановлення нових форм відносин і співробітництва як між елементами системи етнічних відносин, так і за її межами.

Майже 200 років тому, Гете, відповідаючи на звинувачення, що наука не допомагає управляти суспільством, відзначав, що винуваті в цьому державці, нездатні точно сформулювати своє соціальне замовлення розробникам науки та прислуховуватися до розумних зауважень вчених.

Буду сподіватися, що все буде навпаки, принаймні в галузі етнодержавотворення та конституційного процесу.

Список використаних джерел

1. Антонович М. Співвідношення понять «народ» і «нація» в національному та міжнародному праві: в контексті українського націотворення / Мирослава Антонович // Той, хто відродив Моги-

лянку: зб. до 60-ліття В'ячеслава Брюховецького / [упоряд.: В. Моренець, В. Панченко, Т. Ярошенко]. - К.: [Києво-Могилянська академія], 2007. - С. 494-502.

2. Конституція України. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: ufpp.gov.ua/content/PDF/zakonodavstvo/konstitychiya.pdf

3. Тодика О. Народовладдя на трансформаційному етапі розвитку держави і суспільства: / За ред. О. В. Петришина. - Х.: Право, 2007. - 480 с.

4. Мірошніченко Ю. Конституційно - правові засади визначення категорії народ як основного суб'єкта народовладдя в Україні. Бюлетень Міністерства юстиції України. №12. 2011.

5. Прело М. Конституционное право Франции. — М.: Изд-во «Иностранная литература», 1957. — С. 374-376.

6. Конституційне право України / За ред. В. Ф. Погорілка. — К.: Наукова думка, 1999.

7. Неліна М. Конституційно - правові аспекти категорії «український народ». Держава і право Вип.56.

References

1. Antonovych M. Spivvidnoshennia poniat «narod» i «natsiia» v natsionalnomu ta mizhnarodnomu pravi: v konteksti ukrainskoho natsiivotvorennia / Myroslava Antonovych // Toi, khto vidrodiv Mohylianku: zb. do 60-littia Viacheslava Briukhovetskoho / [uporiad.: V. Morenets, V. Panchenko, T. Yaroshenko]. - K.: [Kyievo-Mohylianska akademiia], 2007. - S. 494-502.

2. Konstytutsiia Ukrainy. [Elektronnyi resurs]. - Rezhym dostupu: ufpp.gov.ua/content/PDF/zakonodavstvo/konstitychiya.pdf

3. Todyka O. Narodovladdia na transformatsiinomu etapi rozvytku derzhavy i suspilstva: / Za red. O. V. Petryshyna. - Kh.: Pravo, 2007. - 480 s.

4. Miroshnychenko Yu. Konstytutsiino - pravovi zasady vyznachennia katehorii narod yak osnovnoho subiekta narodovladdia v Ukraini. Biuleten Ministerstva yustytzii Ukrainy. №12. 2011.

5. Prelo M. Konstytutsyonnoe pravo Frantsyy. — M.: Yzd-vo «Ynostrannaia lyteratura», 1957. — S. 374-376.

6. Konstytutsiino pravo Ukrainy / Za red. V. F. Pohorilka. — K.: Naukova dumka, 1999.

7. Nelina M. Konstytutsino - pravovi aspekty katehorii «ukrainskyi narod». Derzhava i pravo, Vyp.56.